

ФІЛОСОФ ІЗ УКРАЇНСЬКОЮ ДУШЕЮ

До 101-річчя Володимира Олексюка



Анатолій Колодний,
доктор філос. наук,
професор,
заступник директора —
керівник
Відділення релігієзнавства
Інституту філософії
ім. Г.С. Сковороди НАН України,
м. Київ

Не може бути повноцінною, культурно зрілою та нація, яка не культивує свою філософію. Національна філософія — складний духовний витвір. Саме такою є українська філософія, що розвивалася за умов неусамітненого буття нашого етносу, часто за його національними межами та нерідною мовою. Проте донедавна вважалося, що вона включає в себе доробок лише тих мислителів, які творили на теренах рідної землі. Через це за її межами опинилися, наприклад, *Юрій Дрогобич*, який жив і творив у XV ст. у Польщі та Італії, *Дмитро Чижевський*, праці якого вийшли друком в період емігрантського життя. Багато імен українських філософів були в забутті через різні ідеологічні таврування, ігнорування державою права людини на світоглядну свободу. Ворогом українського народу, навіть "недійсним українцем" оголошувався той мислитель, погляди якого не входили в межі діалектико-матеріалістичної філософії, прямим і неминучим висновком якої оголошувався атеїзм. Проте національна належність філософа визначається не географією його проживання, не мовою творів, не прихильністю його до певної філософської течії, а, насамперед, духом етнічної самосвідомості, який, за необхідності, простежується в змісті його праць, в стилі філософствування, практичній зорієнтованості творчої спадщини — прагненні допомогти своєму народу в історичному самовизначенні, в його соціальному поступі.

До цього часу незнаним в Україні залишався творчий доробок доктора філософії *Володимира Ілліча Олексюка*. Народився він 25 січня 1913 року в селі Шешори на Прикарпатті. Середню освіту здобув у Коломиї, навчався філософії в Львівському університеті, де в 1941 році отримав диплом магістра філософії. Опісля продовжував філософську освіту в університетах Фрайбурга і Нью-Йорка. Докторський ступінь (за дисертаційну працю "Метафізична дійсність різниці між суттю та існуванням буття") В. Олексюк здобув 1967 року в університеті Східної Флориди, з яким і пов'язана його подальша наукова діяльність. Від 1970 року В. Олексюк проживав у Чикаго й, як він сам пише, був "діяльним в громадській праці". Він очолював Українське католицьке академічне об'єднання "Обнова"; написав праці "Томізм. Християнська філософія св.Томи з Аквіну" (Чикаго, 1970. — 206 с.), "До проблеми доби обману мудрости" (Чикаго, 1975. — 185 с.), "Основи реалістичної (аристотелівсько-томістичної) філософії" (Чикаго, 1981. — 280 с.); опублікував понад 30 статей філософського змісту в різних періодичних виданнях. Цікавою є епістолярна спадщина філософа, яка нині зберігається в Національній бібліотеці України ім. В. Вернадського. В. Олексюк був дійсним членом Товариства католицьких філософів Америки (Вашингтон), Міжнародного Товариства філософів-метафізиків (Лондон), Товариства філософів ім. Жана Марітена (Рим).

Але донедавна Україна не знала праць свого глибокомислячого науковця. Лише 1992 року в журналі "Філософська і соціологічна думка" було опубліковано нашу статтю про нього та його докторську дисертацію.



В.І. Олексюк (1913 — 1993)

Хоч фундаментальні наукові праці вченого і присвячені філософії томізму, проте сенс свого життя він вбачав у тому, щоб, поринувши думкою в глибини духовності свого народу і християнсько-божественну вічність, зрозуміти свою власну суть як українця, послужити для добра української нації. Філософ при цьому виходив з того, що усвідомлення субстанційної цілісності, специфічної природи українського народу можливе лише за умови синтетичного врахування його історичних, соціальних, психологічних особливостей, а також "християнських прикмет". Але залишалося без дефінітивної відповіді запитання, яка філософська система є базовою для світогляду українців? Він уважав, що українська нація, якщо вона прагне втриматися як діюча сила свого незалежного буття, мусить, враховуючи свій чистий історично-християнський процес, "знайти свою життєдіяльність у світі безупинної християнсько-революційної ідеї", що містить повсякчасно в собі божественно діючу силу й мудрість.

Оскільки В. Олексюк правдивою вважає християнську віроповчальну традицію, то для нього єдино істинною філософією виступає аристотелівсько-томістська система реалістичної метафізики. Її дослідження він віддав увесь свій творчий талант. Саме такий розвиток християнської релігії, який в кінцевому результаті приведе до католицизму, вчений розглядав як телеологічний процес, а втілення в свідомості народу філософії томізму — як природну реалізацію цього. Загадкою для нього залишалося лише те, чому українці так і не навчилися дійсному християнству, не сприйняли за свої його "добрі й позитивні погляди". Грунт для цього був, оскільки такі ідеологічні явища українства як драгоманівщина, липківщина, донцовщина, василіянщина та інші, що були вражені внутрішніми кризами і розколами, несли певну

дозу стихійного націоналізму і соціального забарвлення, не мали в його житті певного базового значення.

В. Олексюк був переконаний у тому, що основи філософії, які він подає у своїх працях, якнайкраще відповідають українській нації, її культурі й релігії, її суспільно-політичній і державній системі. Благих намірів щодо свого народу у вченого не бракувало, оскільки він вважав, що філософія томізму розвинута на основах людського природного розуму, який "освітлює промінь Божої ласки". Але, при цьому, дослідник явно не врахував особливостей розвитку філософської думки саме на теренах України, кордоцентричність, як характерну рису українського філософствування. Не "нашим стихійним лінівством до філософської мислі і роздуму" чи якимсь, накинутим силою нашими окупантами, упередженням щодо томізму можна пояснювати несприйняття його українством, а тим, що ця філософія була чужою для українського світосприйняття, не відповідала національній духовності українства, не вписувалася органічно в систему культури нації.

Свого часу "західне повітря" в українське християнство принесла Києво-Могилянська академія. Проте її вплив на духовне життя українців виявився надто коротким й історично недоречним, а тому не зміг залишити в їхньому світогляді помітний слід. "Возз'єднання" з Росією взагалі призвело до розвалу Академії, відходу від вивчення, як тоді визначалося, "єресі томіських і аксельмівських блудословій".

Виходячи з того, що світогляд кожної нації формується на певній системі філософії, В. Олексюк уважав філософською основою світогляду українців християнську філософію. Суттю її, на думку вченого, є не теологія сама по собі, а таке світорозуміння, в якому віра й людський природний інтелект поєднуються в спільну силу пошуку філософської правди, одержуючи при цьому "поміч світла Божої ласки", без якої дійсна правда і мудрість не були б ніколи повністю досягнені.

Першим українським християнським філософом, на думку вченого, був *Григорій Сковорода*. Спростуванню поглядів тих, хто відносив філософа до богословів, матеріалістів, пантеїстів, персоналістів, філософів серця, він присвятив один із розділів своєї книги "До проблеми доби обману мудрости", але аргументів автора при цьому не завжди достатньо.

Можна погодитися з В. Олексюком, що Г. Сковорода, будучи високоосвіченою і надзвичайно здібною людиною, яка в глибинній свідомості мала повне філософічно-метафізичне поняття існування чистої Дії Буття як трансцендентально-іманентного чинника всього, що є, Творця людської істоти, все ж не спромігся створити власну суспільну філософську систему. Однак те, що мислитель ніколи не писав ніяких богословських трактатів про Патрологію, Христологію, Есхатологію, Літургику, Каноніку тощо, не свідчить, що він не був і не є богословом, а тільки (і виключно) "християнським філософом". Якщо неупереджено і без попередньо заданих оцінок підійти до *Сковороди*, то вся його життєдіяльність постане перед

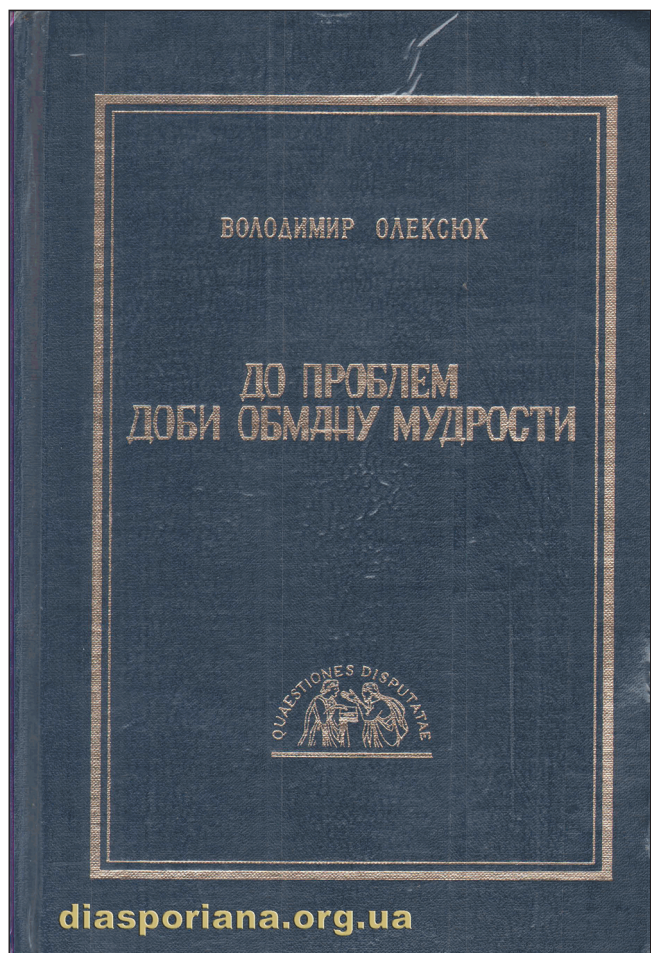
нами як величезний експеримент релігійного життя. Логічним підґрунтям цього експерименту було вчення мислителя, в якому органічно поєднано філософське і богословське бачення світу. **Г. Сковорода** створив і активно пропагував власну (незадогматизовану, а філософську) релігію, зміст якої ще слід збагнути. Саме вона містить в собі багату основу для "сродної" життєдіяльності людини, її духовного самовиявлення.

Перегляд історичного процесу призвів В. Олексюка до висновку, що в Україні постійно існує брак культивування філософії. Це, на його думку, є виявом загальнокультурної й політичної незрілості нації. В таких висновках, напевно, далася взнаки віддаленість вченого від "рідної хати". Ним не враховано специфіку українського філософствування, яке проявлялося не в характерному, скажімо, для Західної Європи, творенні тим чи іншим мислителем якоїсь замкнутої філософської системи, філософських трактатів, а органічно впліталось в розмаїття різних форм творчої діяльності й по-своєму виражалося в матеріальній і духовній культурі народу, його віруваннях, наукових і художніх творах, політичних програмах тощо. Історія філософії того чи того народу — це ще не історія філософських систем, створених його мислячими репрезентантами. Таку історію української філософії ще слід досліджувати, писати. Це потребує вироблення специфічних методик, глибокого знання особливостей національної духовності.

Трагізм історії українського народу виявився в тому, що його духовні провідники й керівники не завжди мали належне знання та історичне бачення шляхів цілеспрямування до державної незалежності нації. Дослідження В. Олексюка наводять на думку, що одним із видів вікової трагедії українства є те, що в момент народження української нації, і протягом усієї історії в ній, по суті, не було єдності за релігією між різними територіальними регіонами, між народом і його духовними наставниками і провідниками, відбувалася лише зміна в домінуванні релігійних конфесій. Християнство тут було послухним знаряддям в руках світської влади — своїх і чужих, слугувало й засобом національного поневолення українців, і засобом їхньої боротьби проти соціального і національного гноблення. Власне, до XVII ст. Українська Православна, а опісля — Греко-Католицька Церква були єдиною організованою силою протидії політичній окупації України, її духовному знищенню. Всі церковно-канонічні й організаційні зміни, які за умов національної залежності відбувалися в церковному житті, були зумовлені необхідністю збереження саме цієї функції Церкви на теренах національного життя.

Дослідження ролі християнства в історії українського народу — помітна сторінка в творчому доробку В. Олексюка. Вчений виходить з того, що національні виявлення тієї чи іншої релігії можуть бути або правдиві, або неправдиві. Так, ні московський візантійзм, підпертий ідеєю "третього Риму", ні польський католицизм, що оголошував богообраність своєї на-

ції, не мали нічого спільного з істинним християнством. І Росія, і Польща використовували ім'я Христа як знаряддя для насильницького поневолення українського народу. Висновки дослідника тут не є уможглядними. Так, закріплене Переяславською угодою, поглинання України Росією поставило Київську православну митрополію в надто складну ситуацію. Певний час вона залишалася єдиною інституцією, яка не була юридично підпорядкована Москві й продовжувала уособлювати окремішність українського народу. Тому історичним нещастям для України була втрата нею не лише козацької автономії, а й своєї Церкви. Від 1686 року вона потрапила під диктатуру Московського Патріархату. Якщо Греко-Католицька Церква, за умов перебування Галичини в межах Австро-Угорщини, змогла піднятися з руїни, нанесеної їй польським католицизмом, то на східних землях Українська Православна Церква була цілковито змосковщена. Наше православ'я втратило через це такі свої специфічні риси як відкритість, національністність, євангелісткість, побутовість і демократичність. Доповнене конфесійним гнобленням, національне пригнічення за умов російського колонізаторського режиму зупинило процес перетворення Українського Православ'я в національну релігію. Це призвело до того, що значна частина українців сприйняла як свою етнічно чужу для них релігію — Російське Православ'я, замінила почуття національної самосвідомості почуттям абстрактної конфесійної належності: "Ми — православні".



Заслужовує уваги оцінка В. Олексюком Берестейської унії 1596 року. Враховуючи становище українців в умовах уярмлення польською шляхтою, вчений, на основі творчого аналізу реальної ситуації в Україні кінця XVI століття, розглядає унію як пошук керівництвом Українського Православ'я виходу із цього знедолення, прагнення української церковної ієрархії зрівнятися в своїх правах із римо-католицьким духовенством.

Тривалий час російські православні й наші світські історики оцінювали греко-католицизм як зрадницьку змову українських православних ієрархів із Польщею, капітуляцію перед Римом. Проте, збагнути історичну значущість цього явища для українства, на нашу думку, можна не шляхом політизованих оцінок, а в контексті тих процесів, які зумовлювали всі сфери суспільного життя в тодішній Україні. Створення Греко-Католицької Церкви, як нової національної релігійної течії українства, було далекоглядною реакцією українського єпископату на занепад, під натиском турків у середині XV століття, Візантійської імперії й духовного центру православ'я — Константинополя, на втрату впливу Київської митрополії, розкол Українського Православ'я. Греко-католицизм своєю появою відобразив також такий аспект культурно-історичного процесу епохи Відродження та Реформації, до якого була причетна й Україна, як формування національних Церков.

Цієї історичної перспективи українства не бачили деякі відомі національні діячі. Вони виступили проти греко-католицизму. В. Олексюк згадує і князя **Кирила Острозького**, і гетьмана **П. Сагайдачного**, які, як і Москва і Польща, не визнали унію. Саме вони не допустили митрополита Київського **Йосифа Рутського** на Польський сейм у Варшаві для з'ясування справ унії. Митрополит повинен був довести полякам, чому Українська Церква повинна бути вільною як від Польщі, так і від Москви. Прийняття Українським християнством унії стало своєрідною національною формою розв'язання проблеми його єдності.

Парадоксом української історії є те, що, незважаючи на велику конфесійну строкатість і постійну наявність в Україні міжконфесійних суперечностей, збереження українського етносу як єдиного значною мірою є заслугою Українського християнства, його Церков. Саме активне протистояння двох Українських Християнських Церков не дало українству повністю русифікуватися чи полонізуватися.

В. Олексюк розглядав Українське християнство як єдину релігію, не вбачаючи істотної різниці між православ'ям і греко-католицизмом. Псевдотеорією він називав ідею, що одна течія християнства має щось краще від іншої. Формуванню такої упередженості, на думку вченого, сприяла вікова окупація різних частин України державами, на території яких та чи інша конфесія була панівною. Саме окупанти формували вигадки і різні "докази" того, що одна із християнських течій є відступницею, єретичною.

Нині Україна втретє, на шляху своєї історії, переживає затяжний процес національного відродження.

Відбувається усвідомлення українським етносом себе як нації, як дієвої особи сучасного світу. Національне відродження не лише стимулювало активізацію релігійної діяльності різних конфесій, що утворилися на українському ґрунті, а й поставило на порядок денний питання про національну релігію українців, творення в Україні об'єднаної християнської Церкви. Актуально звучать тут міркування В. Олексюка з Америки, який національне відродження українського народу ставить у залежність від організації однієї неподільної Церкви. При цьому, він радить скористатися думками митрополита **Андрея Шептицького**, який зазначав, що наше християнство ділиться на православ'я і греко-католицизм не в принципах, а в способах бачення та інтерпретації Божої науки, які бажано взаємопізнавати з любов'ю ближнього, щоб ніхто не міг почувати себе ображеним. Названі конфесії можуть стати на шлях об'єднання, маючи все необхідне для цього — визнання Христа своїм Богом і Спасителем, один Символ сповідання віри, одні книги Святого Письма, однакові форми Богослуження, ті ж обряди, Святі Таїнства.

Вболіваючи за долю українського народу, яка значною мірою залежить від його національної єдності, В. Олексюк виступає за те, щоб цьому активно слугували своєю діяльністю всі Українські Християнські Церкви. Вчений запропонував свій логічний план їхнього поєднання, насамперед це створення комісії "Церковна єдність" з однакової кількості вчених-богословів від кожної Церкви, яка б на основі об'єктивного дослідження всіх церковних архівів підготувала спеціальний документ, який, після розгляду синодами Церков, був остаточно затверджений їхніми ієрархами. Після цього відбулися б вибори Патріарха Української Об'єднаної Церкви.

Але з жалем визнаємо, що благі прогнози українського філософа в наш час здійснитися не можуть. Аналіз історії релігій в Україні, а також нинішньої релігійної ситуації, характеру міжконфесійних відносин не дає підстав для висновку про можливість об'єднання існуючих у нас християнських конфесій. Причин цього декілька: 1) жодна з існуючих християнських конфесій в Україні не є витоковою, оскільки **Володимир Великий** приймав ще конфесійно нерозділене християнство; 2) існуючі українські християнські течії не є історично всеохопними, оскільки час існування кожної з них абсолютно не збігається з часом існування християнства в Україні; 3) поява тієї чи тієї християнської конфесії — це не результат суб'єктивної примхи, а відображення об'єктивного процесу історичного розвитку; напевно, що їхнє зникнення чи об'єднання може відбутися лише на такій же основі; 4) послідовники кожної релігійної течії сприймають її як єдино істинну національну релігію, а тому це, а також сформована міжконфесійна упередженість, виключають можливість масового переходу послідовників однієї конфесії до іншої; 5) денаціоналізовані українці, а також росіяни і деякі віряни з інших національних меншин сприймають як свою українсько незорієнтовану УПЦ—РПЦ, а тому загроза втрати



Родина В.І. Олексюка

цією Церквою серед них своїх послідовників не дасть можливості їй повернутися до витокового Українського Православ'я; 6) якщо греко-католицизм і український автокефалізм зберегли вірність українському православному обряду й організаційним формам життя, то УПЦ МП діє на основі зросійщеного православ'я і є українською не за своєю суттю, а лише за своїм територіальним розміщенням і назвою; 7) наявна непоступливість при визначенні ідентичності ідеї вселенського християнства, яке нібито прийняв *Володимир*, служить перешкодою при визначенні шляхів зближення християнських конфесій; 8) суб'єктивний фактор — небажання керівництва наявних в Україні християнських конфесій втратити свої позиції в організаційній структурі, відповідні привілеї і почесні.

Визнаємо те, що релігія сама по собі в Україні ніколи не була етноутворюючим чи етноінтегративним фактором, не відігравала ролі визначального засобу національного відродження. Пріоритет в цьому завжди належав національній ідеї. Лише сходження на рівень останньої, як пріоритетного принципу, гарантує підхід до конфесійної різниці як чогось перехідного чи неосновного в суспільному й релігійному процесі, утвердження, як для вірян, у думці, що Бог один і Україна одна. Саме ця ідея, на нашу думку, може послужити запорукою злуки й утворення єдиної Української Християнської Церкви. Стоячи на різних світоглядних позиціях, але слугуючи своєю науковою творчістю національній ідеї, всі ми, науковці відмінних філософських течій, знаходимо своє місце в процесі національного відродження.

У працях В. Олексюка згадуються окремі науковці-філософи з України "совітської доби". Це свідчить про те, що вчений вболівав душею за стан української філософської науки, прагнув по-своєму зреагувати на її проблеми, заідеологізований стан. Але при цьому,

перебуваючи на значній відстані (не лише територіальній, а й інформаційній) від рідної землі, він, природно, не міг урахувати в своїх судженнях ту історичну ситуацію, в якій нам, українським дослідникам, доводилося вивчати проблеми філософії чи релігієзнавства. Заувага В. Олексюка про те, що християнське поняття українського народу, його світобачення можна належно проаналізувати й правдиво оцінити лише будучи християнським філософом, говорить про певне виключення ним із наукового пошукового процесу дослідників інших світоглядних орієнтацій, окрім християнських філософів.

Ми ж обстоюємо ідею світоглядного плюралізму, а тому прагнемо не допускати будь-якої упередженості щодо думок своїх колег, які дотримуються поглядів, суперечливих для нашого світосприйняття. Зауважмо попри все, що науковий здобуток В. Олексюка сприяв не лише популяризації філософії томізму, а й подальшому її дослідженню. Він — філософ із українською душею, який своєю творчістю формував почуття національної самосвідомості в тих українців, які читали і читатимуть його твори.

Тяжка недуга скосила 30 вересня 1993 року життя славного українця. Він відійшов у вічність, плакаючи до останнього надію побувати на рідній йому Україні, Галичині, в зелених Карпатах. Але мислителі не відходять в небуття абсолютно, вони продовжують жити у своїх працях, світлих спогадах рідних і друзів.

Мудрість філософа дозволила В. Олексюку ще в 1970 році передбачити крах соціалістичної системи. *"Якщо мірилом всякого розвитку людського життя у світі є вільна думка, вільна ініціатива у сфері душевно-трансцендентного, природно-фізичного й економічно-підприємницького, — писав він, — то обов'язково всякий тоталітарний режим, скоріше чи пізніше, призначений на самознищення. День такого самознищення жде Московську комуністичну імперію. І незалежно від теперішньої ситуації в світі це єдине є найбільшою певністю"*. Саме це "самознищення" і проголошення незалежності України дали можливість В. Олексюку повернутися до рідного краю своїми працями. Віримо, що прийде такий час, коли Україна матиме можливість віднайти все написане ним і видати повне зібрання вченого-філософа. Україна повинна свято пам'ятати своїх вірних синів, волею гіркої долі закинутих на чужину. Надіємося, що в гірських Шешорах відкриють пам'ятну стелу біля хати, в якій народився В. Олексюк, в Коломийській гімназії — музейний клас на його честь, а у Львівському університеті на філософському факультеті проведуть ювілейні Олексюківські читання. ■

(Від ред. — *Галина Братівник*, племінниця В. Олексюка, передала примірники його праць у Національну бібліотеку ім. В. Вернадського, бібліотеки Київського і Львівського національних університетів. У 1996 році вийшла його книга «Християнська основа української філософії» (вибрані твори). Це перша книга із серії «Мислителі української діаспори». Упорядкування здійснили *А. Колодний* та *Л. Филіпович*. Спонсорувала видання «Вибраних творів» дружина В. Олексюка пані Маргарет.)